

ALISHER NAVOIYNING "HASBI HOL" MASNAVIYSI BADIY TALQINI

Burxonova Madinabonu

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

madinabonuburxonova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Navoiyning do'sti, hammaslagi Sayyid Hasan Ardasherga yozgan she'riy maktubi, masnaviysi Ardasher timsoli orqali yoritib berilgan va masnaviyda keltirilgan ba'zi baytlarning tahliliga bag'ishlangan. Navoiy baytda Ardasherning porloq hayoti va so'nmas xotirasi bitilgan so'zlarni muhrlaydi. Ushbu baytda Sayyid Hasan shaxsini "mehri farxunda"- qutlug' quyosh, "sham'i raxshanda"- porloq sham istioralari orqali tavsiflaydi. Istiorada bir narsa vaqtinchalik ikkinchisining nomi atalar ekan, ular o'rtasida umumiylik bo'lishi taqozo etiladi. Quyosh olamga teng nurini taratgani kabi Ardasher ham mehr, saxovat, hamdardlik, kechirimlilik nurini taratadi.

Kalit so'zlar: "Hasbi hol", koshifi hol, hallol, Alim, Azim, bidoyat, salovat, ashob, so'z.

«ХАСБИ ХОЛ» МАСНАВИ АЛИШЕРА НАВОИ: ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация: Статья посвящена анализу некоторых стихов маснави – поэтического письма Навои к своему другу и коллеге Сайиду Хасану Ардашеру, – которые раскрываются через образ Ардашера. Навои облакает в стих слова, описывающие блестящую жизнь Ардашера и его неувядающую память. В этом стихе Сайид Хасан описывается метафорами «мехри фахунда» – благословенное солнце и «шам'и ракшанда» – сияющая свеча. Поскольку одно временно называется именем другого, необходимо, чтобы между ними существовала общность. Подобно тому, как солнце излучает в мир свой равноценный свет, Ардашер излучает свет любви, великодушия, сочувствия и прощения.

Ключевые слова: «Хасби хал», кошифи хал, халяль, Алим, Азим, бидаят, салават, ашаб, соз.

ALISHER NAVAI'S "HASBI HOL" MASNAVI, AN ARTISTIC INTERPRETATION

Abstract: This article is devoted to the analysis of some verses in the masnavi, which are illuminated through the image of Ardasher, and some verses in the masnavi, written by Navoi to his friend and colleague Sayyid Hasan. Navoi seals the words in the verse that describe Ardasher's brilliant life and undying memory. In this verse, Sayyid Hasan describes his personality through the metaphors of "mehri farkhunda" - the blessed sun, "sham'i rakshanda" - a bright candle. Since one thing is temporarily called the name of the other in the metaphor, it is necessary that there is a commonality between them. Just as the sun radiates its equal light to the world, Ardasher radiates the light of love, generosity, sympathy, and forgiveness.

Keywords: "Hasbi hol", koshifi hol, hallol, Alim, Azim, bidayat, salawat, ashab, word.

KIRISH

Alisher Navoiy ijodiyotida zamondoshi, do'sti, hammaslagi Sayyid Hasan Ardasheriga bag'ishlangan masnaviy alohida o'rin tutadi. Bu masnaviy navoiyshunoslikda "Hasbi hol" nomi bilan ham yuritiladi. Asar Navoiyning Samarqandda ekanligida bitilib, Sayyid Hasan Ardasheriga maktub sifatida yo'llangan. U mutaqorib bahrining mutaqoribi musammani mahzuf, ya'ni: fauvlun/ fauvlun/ fauvlun/ faul (V--/ V--/V--/V-) vaznida yozilgan.

"G'aroyib us-sig'ar" devoniga kiritilgan ushbu masnaviy Olim Sharafiddinov [7], Suyima G'aniyeva[8], Vohid Abdullayev[1] kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Asar hamd, na't, Sayyid Hasan Ardasher ta'rifi, so'ngra Samarqandga ketish sabablari izohini o'z ichiga olgan. Navoiy Allohga hamd aytar ekan, uning sifatlarini sharhlaydi, misollar yordamida dalillaydi:

Sano haqqakim, koshifi hol erur

Xirad mushkilotig'a, hallol erur

Aql mushkilotlarini hal etuvchi, holatlarni aslini biluvchi, ochuvchi Haqqa sano (maqtov) bo'lsin.

Ushbu baytda Navoiyning "koshifi hol" va "hallol" so'zlariga alohida e'tibor qaratgani bejiz emas. Navoiy Allohning aynan "holatlarni aslini biluvchi, ochuvchi", "mushkilotlarni hal etuvchi" sifatlarini maqtash orqali o'zining ham holatiga bilvosita ishora qilib ketgan. Chunki Navoiy mazkur asarni yozgan vaqtda Samarqand hukmdori Abu Said Mirzo bilan o'rtasidagi munosabat ziddiyatli bo'lgan. Bunga Samarqanddagi Abu Said Mirzo yaratgan ijtimoiy-iqtisodiy ahvol sabab qilib ko'rsatiladi. Navoiyshunoslikda Navoiyning Samarqandga ketish sabablari, Navoiy va Abu Said Mirzo munosabatlari masalasida bahsli jihatlar mavjud. Bobur uning Samarqandga Abu Said Mirzo tomonidan "ixroj qilinganligi"– majburan jo'natilganligini aytgan: "Bilmon, ne jarima bila Sulton Abu Said Mirzo Hiridin ixroj qildi"[9. B.15]. Navoiyning o'zi masnaviyda bunga ochiq ishora bermaydi. Ozod Sharafiddinov bu masala xususida quyidagicha munosabat bildiradi: "Podshoh Abusaid o'lkani, elni talab, "vahshatobod"ga aylantirgan, xalqning tirikchiligi og'irlashgan edi... Yosh shoir Abusaid Mirzoning qo'li bilan qilinib turilgan zulm, adolatsizlikni o'z ko'zi bilan ko'rdi va kundan kun chuqurroq his eta boshladi. Bu esa

Alisherning Abusaid Mirzoga nafratini oshirdi"[7. B.33-34]. Navoiyning Ardasheriga yozgan maktub-masnaviysidagi "baytlarda ifodalangan axloqiy tanazzul va nafsoniy yirtqichlik birdaniga paydo bo'lmagan. Shuning uchun ijtimoiy hayot, iqtisod, zulm zaminida yuzaga kelgan kulfat va baxtsizliklarning hammasini Abusaidga nisbat berish to'g'ri emas. Chunki ular Abusaidgacha ham bo'lgan, uning o'limidan keyin ham yo'qolib ketmagan"ligini Ibrohim Haqqul o'zining "Alisher Navoiy va Sulton Abusaid" nomli maqolasida ta'kidlaydi. Ammo tarixda shunday hodisalar sodir bo'lganki, mamlakat tepasiga kelgan shaxs o'z davrini o'zigacha bo'lgan davrlardan-da yuksaltirishga, xalqqa yengillik yaratishga, o'z yurtidan quvilib, o'zga yurtni egallagan bo'lsa-da, o'sha yot o'lkani gullatish uchun jonini ham bergan shohlarni bilamiz. Bunga Bobur Mirzoni misol qilib keltirishimiz mumkin. Hatto uning davrida mamlakat "Boburiylar saltanati" deb atalgani ham fikrimiz isbotidir. Saltanat taxti hukmdorini o'z davrining islohotchisi, oddiy xalq g'amxori, suyanchig'i deb atalar ekan, nima sababdan u o'z davridagi tanazzullar, tubanlik va razilliklarning sababchisi bo'lmas ekan?. Navoiy o'zi yaratgan "Hayrat ul-abror" dostonining "Salotin bobi"da sultonning asosiy vazifasini belgilab bergan:

Bo'rini dog'i galadin dur qil,

Suv beribon bog'ni ma'mur qil. [2. B.17]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yurtdagi notinchliklarning sababkorlaridan biri sifatida o'sha davr hukmdorini ham ko'rsatishimiz o'rinlidir. Mamlakatdagi zo'ravonliklar, ilm-fan va madaniyatning orqada qolishi, asosiy e'tibor xalqning nochor ahvoliga emas, yurt sarhadlarini kengaytirish uchun jang-u jadallarga qaratilgani, shohning mulkgirligi va vahshiyona qotiliklari insonlar o'rtasida hukmron toifaga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqargan. O'lkadagi bunday holat ijod va ilm ahllarining hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Ma'lumki, musulmon olamida Haq taolo bilan birgalikda, uning habibi, rasuli Muhammad (a.s)ga maqtoqlar yo'llanadi. Chunki Islom dinida yagona Tangri-Alloh bo'lsa, insonlarga to'g'ri yo'lni ko'rsatib bergan, komil inson namunasi hisoblangan payg'ambar Muhammad (s.a.v.) dir. Payg'ambarga salom yo'llash fazilati haqida Qur'onda hamda hadislarda keltirilgan: "Alloh taolo: "Alloh va uning farishtalari

Nabiyga salovat ayturlar. Ey iymon keltirganlar! Siz ham unga salovat ayting va salom ayting"[4. B.283]

Ko'rinadiki, musulmon sharqi adabiyotida qo'llangani kabi Navoiy ham Masnaviyda Payg'ambar (s.a.v) , uning oilasi va do'stlariga salom yo'llangan bayt keltirgan:

Nabi ravzasig'a alayhissalom

Ham oli ham as'hobig'a bardavom.

Payg'ambar gulshaniga, ham oilasi-yu, ham sahobalarga doimiy salomlar bo'lsin.

Baytdagi "ol" hamda "as'hob" so'zlariga diqqatni qarataylik. "Ol" bu –oila a'zolari demakdir.

"As'hob" esa Payg'ambar (s.a.v.) ning as'hobi esa eng birinchi navbatda chohoryorlar: Abu Bakr Siddiq, Umar, Usmon va Ali (r.a)lardir.

Bu baytning tarkiban o'ziga xosligi bayt o'qilishi bilan kitobxon tasavvuriga Payg'ambarimiz (s.a.v), oila a'zolari, do'stlari bir gulshanda jamlangani tasviri kelishida ko'rinadi. Ularning aynan bir gulshanda mujassam bo'lishining bir necha sabablari bor. Ravza –Jannat bog'i. bu bog'da turli xil g'uborlardan pok, qalbi ham jismi kabi sof bo'lgan insonlar jamlanadi. Bundan biz salom yo'llovchilarning Jannat ahlari sifatida tavsiflanganligini bilishimiz mumkin.

Hamd va na't qismidan so'ng Navoiy Sayyid Hasan ta'rifiga o'tadi. Unda do'stining azizligi, ulug' hurmatga sazovorligi, vafo unga odat-u, saxovat kasbi ekanligi, qutlug' quyosh va porloq shamdek butun dunyoni yoritishi xususida so'z yuritilgan:

Safo subhining mehri farxundasi

Fano shomining sham'i raxshandasi

Ya'ni, yorug'lik tongining qutlug' quyoshi, o'tkinchilik shomining porloq shami.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Navoiy baytda Ardasherining porloq hayoti va so'nmas xotirasi bitilgan so'zlarni muhrlaydi. Ushbu baytda Sayyid Hasan shaxsini "mehri farxunda"- qutlug' quyosh, "sham'i raxshanda"- porloq sham istioralari orqali tavsiflaydi. Istiorada bir narsa vaqtinchalik ikkinchisining nomi atalar ekan, ular o'rtasida umumiylik bo'lishi

taqozo etiladi. Quyosh olamga teng nurini taratgani kabi Ardasher ham mehr, saxovat, hamdardlik, kechirimlilik nurini taratadi. Buni Navoiy quyidagi bayt misolida izohlaydi:

Chu sensen bugun olam ahlida fard

Ki, holin de olg'ay sanga ahli dard

Ya'ni, "Sen bugun xalq ichida yakka-yu, yagonasan, barcha dard ahli senga o'z ahvolini bemalol bayon eta oladi.

Bunday ta'riflardan so'ng Navoiy Samarandga ketish sabablarini izohlaydi.

Biri ulkim, chu so'zdindur inson sharif

Chu hayvong'a so'z yo'qdur uldur kasif

Biri shuki, insonning sharafliligi so'zdandir, hayvonga so'z yo'q, shuning uchun u qo'poldir.

Shoir avvalda so'zning sharafliligi, so'zga ega bo'lgani uchun inson ham sharaflil bo'lib, hayvonlardan farqlanishini izohlovchi baytni keltiradi. So'ngra esa xuddi shu fikrni to'laroq ifodalash, o'quvchiga yaxlit holda tushuntirish maqsadida misollar keltiradi. Bu esa navoiyona poetikaning go'zal bir namunasidir. Navoiy baytni "Bir ulkim...", deya boshlagan edi. Ya'ni Samarqandga ketish sabablaridan birini yozmoqda edi. Fikrni to'g'ridan-to'g'ri ketish sababidan boshlamay, ketishiga sabab bo'lgan voqeaning naqadar ahamiyatli ekanligini o'quvchiga tushuntiradi, so'zning qadri qay darajada ulug'ligini ta'riflab beradi. Mana shundan keyingina Hirotda so'zning qadri qolmaganligi, uni eshituvchilar kamchilik ekanligini aytib, bunday joyda turib bo'lmasligini ta'kidlaydi. Yuqoridagi so'z haqidagi ta'riflardan so'ng har qanday o'quvchi Navoiyga ergashib, u bilan birga Hirotni tark etgisi keladi.

Ikkinchi sababni keltirar ekan, uni quyidagi baytda havola qiladi:

Yana bir bukim, zohir o'lmish mango

Ki, chiqmish Xuroson eliding vafo.

(yana biri shuki, menga Xuroson elidan vafo chiqqanligi ko'rindi)

Insonlarni bir-biriga bog'lab turuvchi, mehr-oqibatini mustahkamlovchi vafodir. Insonlar o'rtasida vafo yo'qolar ekan, yurtida notinchlik boshlanadi, xalq orasida dushmanlik kayfiyati hukm sura boshlaydi. Xurosonda xuddi shunday

vaziyat avj ola boshlaydi. Navoiy keying baytlarda vafo ketsa, u bilan birga saxovat va muruvvat ham ketishini aytadi:

Vafo azm aylarda bo'lmish magar

Saxovu muruvvat anga hamsafar

Agar vafo ketishga bel bog'lasa, saxovat va muruvvat unga hamsafar, ya'ni safardosh bo'ladi, birga ketadi. Demak, muruvvatni ham, saxovatni ham tutib turgan unsur vafodir. Vafo bor yerda insonlarda saxiylik ham, bir-biriga muruvvat ham bo'lar ekan. Ammo vafo yo'qolsa, ikkisi ham yo'q bo'ladi.

Uchunch ulki, chun xoliqi zuljalol

Ki, ham lamyazal keldi ham loyazol

(Abadiy ham so'ngsiz keldi, chunki eng buyuk yaratuvchidir)

Navoiy uchinchi sababni keltirar ekan, yaratuvchi Alloh ekanligini, u abadiy va hech qachon yo'q bo'masligini, e'tiqod faqat ungagina bo'lishini ta'kidlaydi. Allohni tanish, uning diydoriga, vasliga yetishish eng oliy saodat ekanligini tushuntiradi. Navoiyning maqsadi-irfondan bahramand bo'lish, tariqat yo'lini tanlashdir.

XULOSA

Inson o'zligidan voz kechib, Haqqa yetishi uchun, avvalo Haqdan jazba yetishi, uni o'ziga tortishi darkor. Undan so'nggina pirga ergashib, undan Haqqa yetishish sirlarini o'rganishi mumkin.

Ammo Navoiy ko'nglidagi niyatini Sayyid Hasan Ardasherga bunday bayon etadi:

Chu avvalgi ish bo'lmadi dastgir

Ikinchisidin xo'b emastur guzir

Ya'ni, avvalgi ish dastak bo'lmadi, ikkinchi choradan yaxshi emasdir.

Navoiy birinchi yo'l unga dastak bo'lmaganini, endi ikkinchi yo'l unga yagona choradek ko'rinayotganini aytadi.

Navoiy agar maqsadiga erisholmay vafot etsa, hatto o'sha yo'lda ekanligining o'ziyoq ulug' sharaf ekanligini aytadi.

Navoiy yuqoridagi sabablarni keltirar ekan, birinchidan buni do'stiga izohlash, so'ngra Xurosondagi vaziyat hamda o'zining oliy niyati bilan tanishtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаев В. А. Навоий Самарқандда. Ўз ССР.: Билим жамияти, 1967
2. А. Навоий. Ҳайрат ул-аброҳ. МАТ. 20 томлик. 7-том. Т.: Фан, 1991
3. А. Мансур. Qur'oni Karim ma'nolar tarjiması.
4. А. Мансур. Qur'oni Karim ma'nolar tarjiması. "Ahzob" surasi, 56-oyat
5. Alquran.uz sayti. <https://www.alquran.uz/>
6. Alquran.uz sayti, Buxoriy rivoyati. <https://www.alquran.uz/>
7. Шарафиддинов О. А. Навоий (ҳаёти ва ижоди). Т.: Ғ. Ғулом, 1971.
8. Ғаниева С. А. Навоий (ҳаёти ва ижоди). Т.: Фан, 1968.
9. Наққул. И. Navoiy va Abu Said. O'zbek tili va adabiyoti jurnali. Т.: Kamalak, 2015

Web-saytlar

1. www.edu.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.khurshiddavron.uz